

GSGA

A si

Ivana Djilas

fotografije Peter Uhan

lahko vsaj
enkrat tiho

Za moje fante, Koljo, Rubna in Boštjana

Govor

Ko rečejo prekleti čefurji, sem to jaz.

Ko rečejo postrelite migrante, mislijo name, jaz sem ekonomska migrantka.

Ko rečejo črnici, sem mama otroka, ki je temnopolt.

Ko pošiljajo stran vse, ki jim materni jezik ni slovenščina, tudi to sem jaz.

Ko se bojijo drugih religij, si mislim, da to nisem jaz, jaz sem vendar ateistka, ampak prihajam iz družin komunistov in partizanov, tako da ... tudi to sem jaz.

Ko rečejo parazitski umetniki, sem to spet jaz.

Vsaj ko grozijo gejem in lezbijkam, to nisem jaz, jaz nisem lezbijka ... ampak lahko bi bil moj otrok – tako da ... tudi to sem jaz.

Ko jim niso všeč izobražene in liberalne ženske – sem ženska, ki opravlja moški poklic.

Ko rečejo debela prasica, sem to jaz.

Vse to sem jaz in tudi vi. In jutri so to lahko oni.

Tudi ko se delam, da vse to nisem jaz. Da ne slišim.

Ko nočem stati tukaj pred vami in biti angažirana.

Ko nočem biti pogumna in se izpostavljati.

Ko bi rada samo v miru sobivala.

Vse to sem: čefurka, migrantka, črna, mama, socialistka, lezbijka, ateistka, umetnica, feministka, prekarna delavka, liberalka.

In danes sem še pogumna. Ker sem v to prisiljena.

Govor na demonstracijah proti politiki sovraštva (31. maj 2018)

Kako postaneš emigrant

Leta 1993 je za Srbijo veljal mednarodni embargo. Divjala je hiperinflacija. Bencin smo kupovali v plastenkah kokakole, na pločnikih, po štiri marke za liter, vse drugo pa na črnem trgu, pretihotapljeno iz Bolgarije, Madžarske in Romunije. Kdo bi si v sedemdesetih in osemdesetih letih mislil, da bomo hodili po hrano v Temišvar? Devize smo menjali v kovancih, ker če si zamenjal večje papirnate bankovce, so ti, še preden ti je uspelo zapraviti pet bilijonov dinarjev, ki si jih dobil za pet mark, izgubili vsako vrednost. Zaprli smo kinematografe. Zaprli smo pošte in banke za mednarodni promet. Zaprli smo letališča. Pozimi so nam stanovanja ogrevali na pet stopinj, da ne bi popokale cevi. Električno smo imeli po osem ur na dan (če je niso pozabili vklopiti). V bolnišnice smo s sabo nosili vse od rjuh in igel do anestezije. Na avtobus mestnega prometa si lahko čakal po uro ali več, in ko je končno prišel, se je bilo nemogoče stlačiti vanj in je človek včasih visel skozi vrata, ki jih ni bilo mogoče zapreti. Celotni reševalci, gasilci in televizijci niso imeli za bencin. Verjetno so nam zato po televiziji govorili neumnosti. Ja, leta 1993 ni bilo ravno težko ugotoviti, da je skoraj povsod bolje kot v Srbiji.

Takrat sem bila v drugem letniku elitne eksperimentalne beograjske Matematične gimnazije Veljko Vlahović, ki je imela razrede s po največ dvajsetimi učenci, predavali so gostujoči profesorji s tehniških fakultet, za vpis pa je bilo treba narediti posebne sprejemne izpite. Nisem bila ravno najboljša učenka, kar je razvidno iz dejstva, da sem zdaj gledališka režiserka. Ampak okrog mene so bili

sami taki, ki so hodili na mednarodna tekmovanja in zmagovali na olimpijadah iz matematike, fizike, šaha, astronomije, programiranja in podobnih ne ravno preprostih ved. Tudi njihove družine so bile praviloma izobražene in bolj naravoslovno in tehnično usmerjene. Tisto leto nismo pogosto hodili ven; tudi če bi vsi iz razreda stresli na kup vse, kar smo imeli po žepih, si skupaj ne bi mogli kupiti ene male pločevinke kokakole. Smo pa ob petkih pogosto hodili na Slavijo. Slavija je eden večjih beograjskih trgov, nekakšno veliko prometno krožišče. Tja smo hodili mahat avtobusom, ko so ti na letališče v Budimpešti (najbližje letališče, do katerega se je dalo priti brez vizuma) odpeljali katerega od sošolcev in vso njegovo družino – srečneže, ki so dobili izseljenski vizum za Kanado, Avstralijo ali katerokoli drugo državo. Pa tistim, ki so imeli dovolj premožne starše, da so jim plačali nadaljevanje šolanja v Ameriki. Rešili so se. Odhajali so za vedno. Takrat sem že dodobra obvladala mahanje in jokanje ob slovesu.

Dve leti pred tem, za novo leto 1991, sem stala na parkirišču bloka v Novem Beogradu in mahala očetu, ki je z manjšim tovornjakom in vsem svojim imetjem odšel za drugo ženo (Slovenko) in mojim polbratom v Ljubljano. Po enem letu hudih čustvenih pretresov je oče popustil, dal odpoved na delovnem mestu podpredsednika uprave za investicije in razvoj v takrat elitnem podjetju Jugoeksport in šel. Ni bil ravno prepričan, ali dela prav. Ampak investicije in razvoj v državi, za katero velja gospodarski embargo, povsod okrog nje pa divja vojna, niso imeli ravno pretiranega smisla. Dve leti pozneje smo mu bili hvaležni, da je šel in je lahko reševal še nas. On z denarjem iz Slovenije, dedek pa s paketi hrane iz Vojvodine.

Kot sem rekla: leta 1993 je bilo skoraj povsod bolje kot v Srbiji, in zato pravzaprav ni bilo pomembno, kam se seliš, ampak samo, da lahko kam pobegneš. Izseliti se iz Srbije ni bila več stvar izbire, ampak možnosti in sreče. Z mamom, ki je bila samohranilka z gimnazijsko izobrazbo in brez dobrega znanja tujih jezikov, nisva imeli

šans za kakršenkoli izseljenski vizum, zato niti ni imelo smisla, da bi se trudili napraskati 150 dolarjev za prošnjo. V nobeni državi nisva bili zaželeni kategorija. Na srečo sem imela asa v rokavu – očeta v Sloveniji. Naslednja leta so bila razburljiva. Veliko smo demonstrirali, stavkali, ropotali s pokrovkami, preklinjali televizor, se prepirali med sabo, piskali na piščalke, se sramovali (vsaj nekateri), veliko smo se bali, podjetja so propadala, malo smo delali, skrbelo nas je za lastno eksistenco, jokali smo, zmrzovali na teh in onih protestih, dajali jezne izjave za svetovne medije, naučili smo se, kaj je to solzivec, in na trenutke smo goreče verjeli, da bomo zdaj zdaj dejansko kaj spremenili. Na srečo smo imeli znanega sovražnika – polovica Srbije ‘Slobota’, druga polovica pa ‘ves svet’. Ves čas smo verjeli, da smo ‘prišli do dna’ in da ‘ne more biti slabše’. In leta so minevala. Svet je šel naprej, nas pa je puščal za sabo. V mojem razredu je bilo na začetku četrtega letnika samo še osem dijakov. Prijatelji, ki so odšli, so si že ustvarili življenje v nekih drugih jezikih.

Potem je prišlo leto 1999, ko sem po Natovem bombardiranju Srbije gledala v širokim lepilnim trakom polepljena razbita stekla na stavbi Fakultete za dramske umetnosti v Beogradu in razmišljala: Ravno sem diplomirala na umetniški fakulteti, niti leta delovnih izkušenj nimam, sploh še ne znam zares režirati; kakšne možnosti imam, da v Srbiji dobim delo v gledališču ali sploh kakršnokoli plačano delo? Poskušala sem si predstavljati, koliko časa v idealnih razmerah potrebuje Srbija, da se izvleče iz tega sranja. Teh pet ali deset ali petnajst let bi pomenilo vsa moja dvajseta in trideseta leta. Nimam toliko časa. Pa da ne bo pomote, Srbijo sem imela rada (takrat smo ji rekli še Jugoslavija, ampak to je druga zgodba), vsaj tisto, po kateri smo nenehno hrepeneli, in rada sem imela tisto življenje pred krizo, na katero smo čakali, da se vrne. Ampak imela sem tudi občutek, da ta nova Srbija, ki se je živela v krizo, ne mara več *mene*. Mogoče so to pretežke besede, mogoče me samo ne potrebuje. Izvlekla sem asa iz rokava in šla.

Kaj pa sem hotela. V trenutku, ko sem leta 1999 odšla, je krožil podatek, da se je iz Srbije izselilo 360 tisoč ljudi (brez Kosova je imela Srbija približno pet milijonov prebivalcev). Ni dovolj povedati, da je to več kot sedem odstotkov prebivalstva, pomembno je tudi, da je šlo za točno določeno skupino ljudi: visoko izobražene mlade z majhnimi otroki, iz mešanih zakonov, tiste z deficitarnimi in specifičnimi poklici, najboljše raziskovalce, najboljše profesorje, zdravnike, arhitekta, računalničarje, kuharje in podobno. Sestava srbskega prebivalstva se je spremenila. Počasi, petek za petkom, je s Slavije odhajalo zastrašujoče veliko ljudi, ki naj bi Srbijo postavili nazaj na noge. Ljudje, ki so imeli druge možnosti, so jih izkoristili, tistih 360 tisoč.

Tako nisem nikoli ustvarjala srbske kulture, ampak slovensko. Kar nekaj let sem se utrjevala na uradih za tujce. Najprej sem imela begunski, nato turistični, večkrat študentski in delovni vizum; nazadnje sem dobila državljanstvo, na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije, zaradi posebnega interesa države, tako kot ga dobijo nogometaši. Sčasoma sem nehala brati dvojne novice in sem se začela razburjati izključno zaradi slovenske politike. Bila sem zadovoljna s svojo izbiro. Celo ko se je v Sloveniji začela kriza, so bile razmere neprimerljive s tistimi, ki sem jih že doživela. Tukaj je za zdaj v igri le 'boljše življenje', brez kakšne vojne v ozadju. In potem, naenkrat, *déjà vu*.

Poslušam iste stavke kot pred 20 leti: Prišli smo do dna. Ne more biti slabše. Treba je najti krivca. Bomo dovolili, da nas vodijo kriminalci? Evropa nas hoče zaslužniti. Mladi nimajo perspektive. Izobraženci odhajajo. Kmalu bo konec krize. Samo potrpeti je treba. Tukaj nimamo več kaj iskati. Kjerkoli drugje je bolje.

Vsakič ko prižgem televizor, vidim kakšno inteligentno, sodobno mlado žensko, ki sprašuje državo, ali se ji splača dvajset in več let financirati njeno šolanje, če potem ne ve, kaj bi z njo. In neke jezne, ne več tako mlade študentske funkcionarje, ki se z državo dogovarjajo o brezupnih ukrepih za spodbujanje zaposlovanja mladih. V zraku

spet visijo že znane besede: Ali pa gremo drugam! Odselili se bomo! Vsaj tisti, ki imamo možnost! Ki imamo denar. Vsaj tisti najboljši! In nihče ne naredi nič. Vsi čakajo. Jaz pa v grozi prepoznavam zablodo, da se bodo stvari 'po krizi' nadaljevale tam, kjer so se prej ustavile, se vrnila na stari tir. Kar zakričala bi: »Nikoli se ne vrnejo! Do dna je še daleč! Nočem spet oditi. Ne morem več naprej.«

Težava s krizami je, da trajajo. Življenje pa je, če si to priznamo ali ne, omejena kategorija. Kakih šest, deset ali devetnajst let politične in gospodarske krize (in ta naša ima šest let že za sabo), ki se bo v zgodovino zapisala kot 'gospodarska kriza z začetka stoletja', bo za nekatere ljudi pomenilo vse življenje. Ko se je kriza v Srbiji začela, je bila moja mama stara 37 let, ko se je končala (se pravi, ko smo leta 2002 poslali Miloševića v Haag), jih je imela 49 in je bila 'odpisana'. Nova Srbija je začenjala na novo z novimi ljudmi. Vam to zveni znano: novi obrazi, brez prtljage, sveže, drugače? Še ena težava s krizami je. Ko grejo stvari končno na bolje, ne grejo na bolje za vse in v istem trenutku: nizko kvalificirani, upokoјenci, umetniki, invalidi, brezposelni in mladi na začetku kariere ne bodo stopili iz krize skupaj z zdravimi, močnimi in tistimi na pravi strani. Največja težava je, da v resnici nikoli ne veš, ali bo potem dejansko bolje. Seveda lahko rečete, da smo se dolžni boriti za svojo državo in sami narediti kaj za to, da bo bolje. Ampak vsak od nas lahko tudi realno oceni svoje možnosti, in če ima izbiro – izbere. V moji Srbiji se ni bilo težko odločiti, pa je kljub vsemu trajalo osem let, da sem šla. Ni preprosto zapustiti države, ki ti 'pripada', in začeti prepričevati na primer Fince, da te nujno potrebujejo. Nobeden od staršev se v resnici ne želi postarati sam in videvati otrok dvakrat na leto. Nihče ne sanja o tem, da ne bo razumel svojih vnukov, ki bodo govorili nizozemsko ali finsko. Vsi si želimo pripadati, biti del nečesa, videti plodove svojega dela. Za vsakogar je njegova prva domovina prva izbira. In dobro vprašanje je, kdaj ta država za nekoga neha biti izbira? Kdaj je dovolj? Koliko čakanja si lahko kdo privoščiti? Kdaj se sproži val selitev?

Takrat, leta 1993, sem naredila intervju s srbskim dramatikom Acom Popovićem po premieri njegove drame *Temna je noč*, ki je prvič v zgodovini srbskega gledališča tematizirala izseljevanje iz Srbije, in ga vprašala, kaj meni o odhajanju mladih v tujino. Rekel je: »Saj je prav, da grejo, da vidijo svet in se potem vrnejo.« Nobeden od nas se ni vrnil.